

ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИРОБНИЦТВА ТА ПЕРЕРОБКИ ПРОДУКТІВ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

ECONOMIC EFFICIENCY OF PRODUCTION AND AGRICULTURAL PRODUCTS ALTERATION

УДК 631.115.1

Березівський П.С., д.е.н., професор¹, **Березівський Я.П.**, к.е.н., асистент²,
Березівська О.Я., здобувач¹ ©

¹⁾ *Львівський національний аграрний університет*

²⁾ *Львівський національний університет ветеринарної медицини та
біотехнологій ім. С.З. Гжицького*

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

Постановка проблеми. Наявність у країні особистих селянських господарств свідчить про невисокий рівень її економічного розвитку, а також про значні диспропорції у розвитку економіки. Правда, особисті селянські господарства є основою добробуту в сільській місцевості. Часто вони є основною сферою зайнятості сільських жителів. Крім чисто виробничої, вони виконують також соціальні та духовні функції. Саме в цих господарствах відбувається процес відтворення трудових ресурсів сільськогосподарських підприємств, тут формується життєва позиція підростаючого покоління. На відміну від інших категорій господарств, особисте селянське господарство незнищенне. В усі історичні епохи, навіть за найнесприятливіших умов, воно швидко самовідтворюється.

Розробка і реалізація заходів, спрямованих на підвищення ефективності використання ресурсів, зосереджених в особистих селянських господарствах, є важливою складовою програми розвитку сільського господарства. Структурні особливості, специфіка організації виробничого процесу в особистих селянських господарствах не дозволяє відносити їх до формувань, спроможних забезпечити стабільний розвиток сільського господарства на віддалену перспективу, забезпечення потреб населення продукцією галузі. Однак слід виходити з того, що дана форма господарювання займає і протягом тривалого

© Березівський П.С., Березівський Я.П., Березівська О.Я., 2012

часу ще буде утримувати провідні позиції у виробництві та постачанні на ринок багатьох важливих видів сільськогосподарської продукції.

З іншої точки зору, окреслюючи шляхи розвитку особистих селянських господарств на перспективу, слід визнати, що їх не можна вважати прогресивною формою господарювання у сільському господарстві. Вищевказане й обумовило необхідність проведення наукового дослідження з даної проблеми.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичні, методологічні, методичні та прикладні аспекти становлення і розвитку особистих селянських господарств, їх трансформації та кооперування, формування на їх основі фермерських і малих форм аграрного бізнесу досліджені й опубліковані в наукових працях вітчизняних вчених економістів-аграрників. Вагомий внесок у дослідження цих проблем внесли В.Я.Амбросов, І.Ф.Баланюк, В.Х.Брус, В.К.Збарський, І.І.Лукінов, М.Й.Малік, В.Я.Месель-Веселяк, О.М.Онищенко, О.М.Шпичак, М.Г.Шульський, В.В.Юрчишин та інші. В цих наукових розробках знайшли відображення глибокі дослідження умов виникнення особистих селянських господарств, оцінка їх місця і значення в економіці, обґрунтування шляхів їх розвитку на перспективу. Питанням становлення організаційних структур, особливо аналізу соціально-економічних проблем розвитку особистих селянських господарств (господарств населення) в умовах переходу країни до ринкової економіки О.М.Онищенко присвятив декілька своїх публікацій. Водночас, на думку автора, існує не менша (а значно більша) потреба провести моніторингові дослідження економіки сільськогосподарських підприємств, які виникли у результаті здійснення реорганізаційних процесів, зважаючи, зокрема на те, що в їх використанні перебуває понад 70% сільськогосподарських угідь країни і близько 90% основних виробничих фондів галузі і що вони невдовзі повернуть (повинні повернути) собі становище основних виробників конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції [8, с.58].

Отож вважаємо, що низка теоретичних, методологічних і методичних проблем залишається малодослідженою і потребує подальшої й поглибленої розробки, особливо стосовно пореформеного періоду, який характеризується широким розвитком у сільському господарстві особистих селянських господарств, перспективність їх розвитку (як форми господарювання) є обмеженою. Водночас, особисті селянські господарства є потенційними учасниками формування інших організаційно-правових форм господарювання, інтеграційних формувань тощо.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є здійснити аналіз трансформаційної динаміки розвитку особистих селянських господарств пореформеного періоду стосовно регіональних особливостей і запропонувати шляхи їх подальшого функціонування.

Виклад основного матеріалу. У пореформений період у Львівській області, як і в Україні загалом, сформовано два сектори аграрного виробництва: приватний і державний. Державний сектор на кінець 2010 р. представлений незначною кількістю сільськогосподарських підприємств – шість одиниць

(3,0%) державної власності, які не підлягають приватизації (навчально-дослідні, випробувальні господарства тощо). Приватний сектор охоплює сільськогосподарські підприємства на засадах приватної власності та колективних форм організації праці, яких на кінець 2010 р. налічувалось: 103 господарських товариства (52,3%), 86 приватних підприємств, включаючи фермерські господарства (43,7%), один сільськогосподарський виробничий кооператив і одне інше сільськогосподарське підприємство. Крім цього, виробництвом сільськогосподарської продукції в області займалось 956 дрібних фермерських господарств, 319,4 тис. особистих селянських господарств і 241,8 тис. власників землі у колективних садах і городах. Усі ці виробники сільськогосподарської продукції і утворюють приватний сектор.

За 2000-2010 рр. відбулися досить суттєві зміни у структурі сільськогосподарських товаровиробників. Зокрема, частка валової продукції сільського господарства (у порівнянних цінах 2005 р.), виробленої особистими селянськими господарствами, в загальному обсязі її виробництва в усіх категоріях господарств, починаючи з 2003 р. має загальну тенденцію до зменшення. Це є свідченням того, що відбувається процес нарощування виробництва сільськогосподарської продукції у підприємствах області, в окремих випадках відродження окремих галузей виробництва. Якщо питома вага виробництва валової продукції сільського господарства (в порівнянних цінах 2005 р.) особистими селянськими господарствами у загальному її виробництві в усіх категоріях господарств у 2003 р. складала 92,2%, у тому числі 90,6% продукції рослинництва і 93,6% продукції тваринництва, то у 2010 р. вона відповідно становила – 73,7%, 77,9% і 69,5%.

І, все-таки, слід зауважити, що у користуванні особистих селянських господарств знаходиться значна питома вага сільськогосподарських угідь. На кінець 2010р. у користуванні особистих селянських господарств знаходилось 77,1% сільськогосподарських угідь, з них: ріллі –72,5%, сіножатей та пасовищ – 87,6%, багаторічних насаджень-95,2% проти 56,8%, 50,7%, 68,3% і 93,0% відповідно на кінець 2000р. Вважаємо, що у зв'язку із таким розподілом земель між сільськогосподарськими підприємствами і особистими селянськими господарствами, відбулася концентрація виробництва певних видів продукції рослинництва і тваринництва в особистих селянських господарствах. Зокрема, у 2010 р. особистими селянськими господарствами області вироблено 96,1% картоплі від загального виробництва в усіх категоріях господарств проти 98,9% у 2000 р., відповідно овочів – 95,3% проти 95,5%, плодів і ягід –99,1% проти 98,7%. Відповідно у 2010 р. вироблено (вирощено) великої рогатої худоби (у живій вазі) 92,6% проти 87,8% у 2000 р., свиней - 62,7% проти 97,2%, м'яса овець та кіз, коней, кролів – 100%, яєць –76,4% проти 88,1%, вовни –83,3% проти 98,1%, меду – 97,9% проти 89,6%, молока – 96,5% проти 93,6%.

Вважаємо позитивною тенденцією концентрацію виробництва зерна, цукрових буряків, м'яса худоби і птиці (у живій вазі) і яєць у сільськогосподарських підприємствах, що є свідченням використання масштабу виробництва. І, все-таки, особистими селянськими господарствами у 2010 р.

було вироблено зерна 48,0% від загального обсягу його виробництва в усіх категоріях господарств проти 46,0% у 2000 р., цукрових буряків (фабричних) відповідно 6,2% проти 52,4%, м'яса худоби та птиці (у живій вазі) -53,1% проти 91,8%, у тому числі м'яса всіх видів птиці – 18,4% проти 95,0% у 2000 р.

В особистих селянських господарствах, на противагу сільськогосподарським підприємствам, спостерігається незначне зменшення в динаміці поголів'я худоби, а поголів'я кролів і бджолосімей збільшилось. Зокрема, поголів'я великої рогатої худоби в особистих селянських господарствах на кінець 2010 р. зменшилось порівняно з поголів'ям на кінець 2000р. у 2,0 рази, відповідно корів – у 2,0 рази, свиней – на 21,8%, овець та кіз – на 31,2%, коней – на 9,2%, а кролів збільшилось на 9,2%, бджолосімей – відповідно у 2,4 рази.

На кінець 2010 р. в особистих селянських господарствах утримувалось 90,4% великої рогатої худоби від загального поголів'я в усіх категоріях господарств проти 81,7% на кінець 2000 р., корів відповідно 94,4% проти 89,3%, свиней 63,0% проти 92,4%, овець та кіз- 91,2% проти 97,9%, коней – 98,0% проти 81,4%, кролів – 97,9% проти 99,9%, птиці 60,3% проти 93,2 % і бджолосімей – 96,9% проти 76,4% на кінець 2000 р. (табл.1).

Таблиця 1

Питома вага поголів'я худоби та птиці, яка знаходиться в особистій власності особистих селянських господарств, у загальній чисельності поголів'я усіх категорій господарств Львівської області

(на кінець року), % *)

Показник	2000р.	2005р.	2006р.	2007р.	2008р.	2009р.	2010р.
Велика рогата худоба	81,7	88,8	88,8	90,0	90,5	90,4	90,4
у тому числі: корови	89,3	93,9	93,6	94,0	94,0	93,7	93,4
Свині	92,4	85,4	82,7	79,8	72,9	66,0	63,0
Вівці та кози	97,9	95,7	95,6	93,8	92,9	90,9	91,2
у тому числі: вівці	92,7	84,6	83,7	77,5	73,1	70,8	72,1
кози	99,7	99,1	99,2	99,0	99,4	97,6	97,3
Коні	81,4	93,8	94,6	96,1	97,2	97,5	98,0
Кролі	99,9	100,0	100,0	98,3	97,8	97,9	97,9
Птиця	93,2	75,8	71,1	67,4	60,4	61,2	60,3
Бджолосім'ї	76,4	94,2	95,0	95,4	96,1	96,7	96,9

*) Джерело: складено за даними [9, с.47, 48].

Слід відмітити і те, що протягом 2000-2010 рр. спостерігається тенденція до різкого зменшення поголів'я продуктивної худоби, яка утримується в особистій власності особистих селянських господарств сільської місцевості, з розрахунку на 100 господарств (табл.2).

Таблиця 2

Щільність продуктивної худоби, яка знаходиться в особистій власності особистих селянських господарств сільської місцевості, у розрахунку на 100 господарств Львівської області (на кінець року), гол. *)

Показник	2000р.	2005р.	2006р.	2007р.	2008р.	2009р.	2010р.
Велика рогата худоба	126	92	97	83	78	75	67
у тому числі: корови	82	63	59	53	49	47	45
Свині	63	55	60	53	49	52	48
Вівці	2,1	1,2	1,2	1,1	1,0	1,1	1,1
Кози	5,0	4,0	5,1	3,5	3,5	3,6	3,7

*) Джерело: [9, с.50].

Зокрема, в особистих селянських господарствах з розрахунку на 100 господарств населення сільської місцевості на кінець 2010 р. утримувалось 67 голів великої рогатої худоби проти 126 голів на кінець 2000 р., корів відповідно – 45 голів проти 82 голів, свиней – 48 голів проти 63 голів, овець – 1,1 голови проти 2,1 голови, кіз – 3,7 голів проти 5,0 голів у 2000 р.

Більше того, значна частина особистих селянських господарств сільської місцевості не утримують в особистій власності всіх видів або певних видів худоби. На кінець 2010 р. таких господарств, що не утримують всіх видів продуктивної худоби в області було 33,0 % проти 18,5% на кінець 2000 р., таких, що не утримують великої рогатої худоби, включаючи корів відповідно 59,6% проти 34,7%, корів – 61,6% проти 35,2%, свиней – 68,4% проти 54,0%, овець – 99,2 % проти 97,0%, кіз – 97,3% проти 94,4% на кінець 2000р. (табл. 3).

Таблиця 3

Питома вага особистих селянських господарств сільської місцевості, що не утримують в особистій власності продуктивної худоби Львівської області (на кінець року), % *)

Показник	2000р.	2005р.	2006р.	2007р.	2008р.	2009р.	2010р.
Усіх видів худоби	18,5	26,2	27,2	29,4	31,4	32,3	33,0
Великої рогатої худоби, включаючи корів	34,7	45,6	48,4	52,0	57,5	57,1	59,6
Корів	35,2	47,2	50,2	54,1	55,0	59,3	61,6
Свиней	54,0	64,0	63,8	65,7	67,7	66,7	68,4
Овець	97,0	99,5	99,5	99,7	99,6	99,2	99,2
Кіз	94,4	96,9	99,8	97,2	97,0	97,3	97,3

*) Джерело: [9, с.50].

Продуктивність худоби та птиці в особистих селянських господарствах є вищою, ніж в сільськогосподарських підприємствах, що і забезпечує їм можливість виробництва вищенаведених обсягів сільськогосподарської продукції (табл. 4).

Вищенаведені дані засвідчують, що у розвитку тваринницьких галузей в особистих селянських господарствах спостерігаються тенденції до їх зростання.

Слід зауважити, що лише порівняно високу продуктивність худоби в особистих селянських господарствах можна вважати позитивним аргументом, який вказує на вигідність продукції тваринництва у даній категорії господарств. Інші ж обставини свідчать тільки про тимчасові чи не надто переконливі вигоди, які не можна розглядати як серйозний аргумент при плануванні багатокладної аграрної економіки. Таким чином, у віддаленій перспективі особисті селянські господарства повинні поступитися більш ефективним формам господарювання в сільському господарстві [2, с.60-61];

Таблиця 4

**Продуктивність худоби в особистих селянських господарствах
Львівської області**

Показник	2000р.	2005р.	2006р.	2007р.	2008р.	2009р.	2010р.
Середній надій молока від однієї корови, кг	3273	3628	3828	3895	3895	3909	3906
Середній настриг вовни з однієї вівці, кг	2,7	2,8	2,7	2,6	2,6	2,7	2,5
Отримано приплоду з розрахунку на 100 маток, гол.:							
телят	95	96	97	97	97	97	97
поросят	1778	1885	1922	1838	1840	2167	1894
ягнят і козенят	79	67	67	68	67	67	67
Довідково – у сільськогосподарських підприємствах:							
середній надій молока від однієї вівці, кг	1913	2753	2605	2297	2655	3111	2930
середній настриг вовни з однієї вівці, кг	0,8	1,3	1,3	1,3	1,8	1,8	1,1
отримано приплоду з розрахунку на 100 маток, гол.							
телят	68	76	77	66	69	70	66
поросят	645	1038	1302	901	1329	2057	1873
ягнят і козенят	48	61	100	92	64	42	43

*) Джерело: [9, с.51].

Беззаперечним є той факт, що особисті селянські господарства – це форма господарювання, притаманна відповідному періоду, зокрема формування ринкових відносин в аграрному секторі економіки і створення нових організаційно-правових структур ринкового спрямування. Особисті селянські господарства базуються на патріархальному способі виробництва, який був характерним для селянських господарств на початку минулого століття. Важка рутинна праця селянина заради задоволення потреб своєї сім'ї, відсутність інфраструктурних формувань для реалізації залишків продукції сільського

господарства, навряд чи може характеризувати такий тип господарювання як ефективний.

Висновки. Окреслюючи перспективи розвитку особистих селянських господарств на основі аналізу трансформаційної динаміки їх розвитку у пореформений період, слід визначити, що їх не можна вважати прогресивною формою господарювання в сільському господарстві. Вони не потребують високої кваліфікації працівників, затрати на підвищення рівня освіти в них не окупувються, а їхні розміри надто малі, щоби в них можна було реалізувати досягнення науково-технічного прогресу. Водночас у найближчій перспективі існування цих господарств необхідне і доцільне. Їхній подальший розвиток визначатиметься ходом загальноекономічних процесів. Тому необхідне створення відповідних юридичних норм, які б стимулювали збільшення дрібних особистих селянських господарств. Лише в такому разі можна зменшити їхню кількість і збільшити розміри.

Отож, економічно правильним напрямом подальшого розвитку особистих селянських господарств буде передача земельних часток (паїв) в оренду, кооперування особистих селянських господарств між собою та з іншими організаційно-правовими структурами, формування на базі особистих селянських господарств нових організаційно-правових структур різних форм власності господарювання або входження на основі асоційованого членства у функціонуючі організаційно-правові структури.

Література

1. Баланюк І.Ф. Формування власника землі в аграрному секторі економіки: монографія /І.Ф.Баланюк, П.Є.Матковський. – Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010. –201с.

2. Березівський П.С. Особисте селянське господарство Львівщини: реалії і перспективи /П.С.Березівський //Економіка України у ХХІ столітті: ретроспектива і перспектива: Доповіді Асоціації вчених “Еліта економічної науки Львова” /За ред. С.К.Реверчука. –Львів: ЛНУ, 2001. - С.34-62.

3. Березівський П.С. Особисті селянські господарства як організаційна форма господарювання /П.С.Березівський, Я.П.Березівський //Аграрна політика в умовах ринкової трансформації економіки агропромислового комплексу: колективна монографія /За заг.ред. П.С.Березівського. – Львів: Львів.держ.аграрн.ун-т, 2006. –С.143-153.

4. Березівський П.С. Приватний сектор у сільському господарстві: роль у виробництві та постачанні на ринок продукції скотарства /П.С.Березівський. – Львів: ЛДАУ, 1998. –36с.

5. Березівський Я.П. Становлення та розвиток асоційованих форм аграрного бізнесу: монографія /Я.П.Березівський. –Львів, 2010. –149с.

6. Збарський В.К. Дрібнотоварний приватний сектор на селі: особливості, перспективи розвитку /В.К. Збарський, Д.О.Грабовський. За ред. В.К.Збарського. –К: НАУ, 2005. –232с.

7. Збарський В.К. Розвиток дрібнотоварного сектору сільських поселень України: монографія /В.К.Збарський; за ред. В.К.Збарського. –К.:ННЦ ІАЕ, 2011. –654с.

8. Онищенко О. Зрушення в організаційній структурі сільськогосподарських підприємств /О. Онищенко // Економіка України. –2004. -№11. –с-58-68.

9. Сільськогосподарська діяльність господарств населення Львівської області/ Статистичний збірник: -Львів: Головне управління статистики у Львівській області, 2011. –154с.

10. Шульський М.Г. Особисті господарства населення: стан, можливості і перспективи: монографія /М.Г.Шульський. –Львів, 2003. –280с.

Summary

Berezivskyi P.S.¹⁾, Berezivskyi Ya. P.²⁾, Berezivska O. Ya.¹⁾

1) Lviv National Agrarian University, Ukraine

*2) Lviv National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies
named after S.Z. Gzhytskyj, Ukraine*

PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF THE PRIVATE PEASANT'S FARM

The article describes transformation dynamics of development of the private peasant's farm of post-reform period of Lviv region. Estimation of the structural-dynamic tendencies of development are given, grounded the ways of prospects development of the private peasant farms.

Key words: *private peasant's farm, transformation dynamics, post-reform period, prospects of development.*

Рецензент – к.е.н., доцент Батюк Б.Б.